

Аналітична записка
«Приватна власність на землю та виробничий капітал:
тенденції легітимації у 2006-2017 роках»,

підготовлена в рамках відомчої науково-дослідної роботи «Сучасний стан та перспективи метатеоретизування у соціології», що виконується відділом історії та теорії соціології Інституту соціології НАН. Науковий керівник - д.соц.н. Резнік В.С.

Легітимація приватної власності - це процес досягнення нею легітимності завдяки цілеспрямованій діяльності або непередбачуваним наслідкам іншої діяльності соціальних суб'єктів. Легітимність приватної власності - суб'єктивно усвідомлена громадянами законність, правомірність, виправданість або прийнятність існування її з огляду на різні підстави (критерії), серед яких - релігійні, культурні, соціальні, політичні, економічні, правові, інтелектуальні, ситуативні та ін. Легітимність або її відсутність (нелегітимність) може вплинути на перспективи існування приватної власності - сприяти відповідно усталенню або припиненню цього існування, змінам і перетворенням власності тощо *.

---

* Для з'ясування тенденцій легітимації порівнюються кількісні міри проявів легітимності за різний час. Зокрема, порівнянню підлягають міри проявів легітимності приватної власності у 2006, 2013 та 2017 роках у перебігу первинного аналізу 3 масивів соціологічних даних:

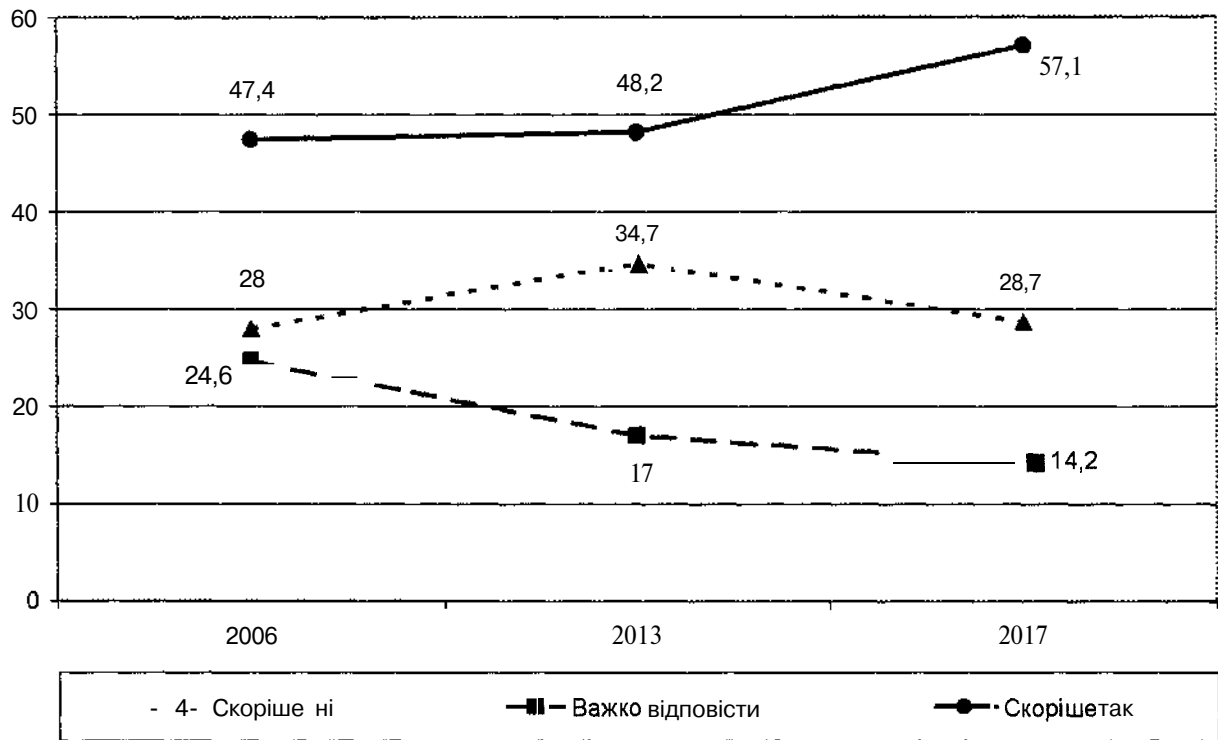
1) загальнонаціонального репрезентативного омнібусу «Громадська думка в Україні – 2006», проведеного методом роздаткового анкетування Інститутом соціології НАН України у квітні-травні 2006 року. Вибірка $N = 1800$ пропорційно репрезентує доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва;

2) загальнонаціональних опитувань, здійснених Інститутом соціології НАН України у 2013 і 2017 роках у межах реалізації проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін». Вибірка загальнонаціональних моніторингових опитувань пропорційно репрезентує доросле (віком від 18 років) населення м. Києва, 24 областей України та АР Крим (у 2017 році опитування не охопило окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), що потрапили під контроль сепаратистсько-терористських угруповань, а також АР Крим після анексії її Росією). За типом побудови ця вибірка триступенева, стратифікована, випадкова, із квотним скринінгом на останньому шаблі.

Вимірювання проявів легітимності приватної власності забезпечила розроблена система емпіричних показників. Вимірювалися три основні прояви легітимності приватної власності: 1) (не)схвальні думки із приводу приватизації - головного джерела появи малих і великих приватних підприємств та приватних земель в Україні; 2) негативне/позитивне ставлення до поточного перебування цих об'єктів у приватній власності; 3) (не)схвальна думка із приводу можливої зворотної їх націоналізації - повернення у власність держави. Тобто виокремлюються сприйняття приватизації як реінституціалізації приватної власності, суто інституту приватної власності та націоналізації як її деінституціалізації. Це уможливорює оцінку (не)однорідності суспільних настроїв із приводу приватної власності, спектру та мінливості їх. Динаміку розмежувань опитуваних за схильностями до легітимації та делегітимації приватної власності та невизначеності їх стосовно останньої унаочнено у графічному форматі.

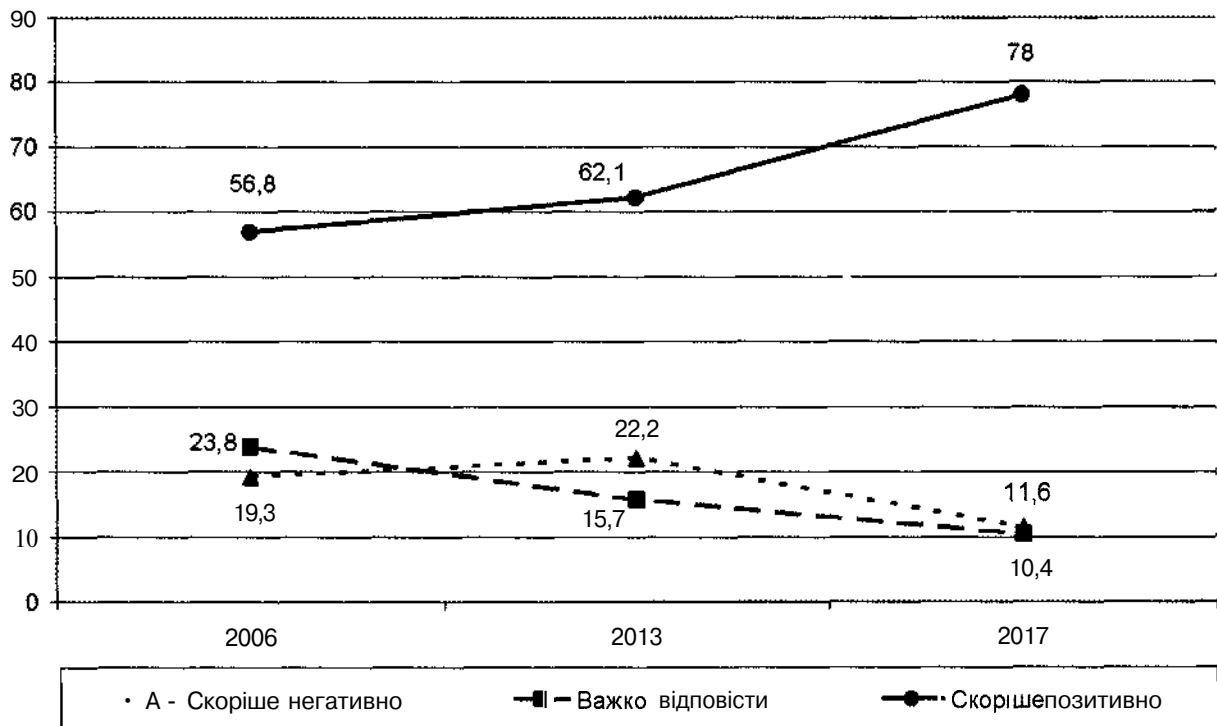
У перебігу анкетування опитувані самі ідентифікували власні думки і ставлення за 5-позиційними порядковими поляризованими шкалами 9 показників. Для зручності

Упродовж останніх 11 років рівень легітимності приватної власності на малі підприємства зріс (рис. 1–3).

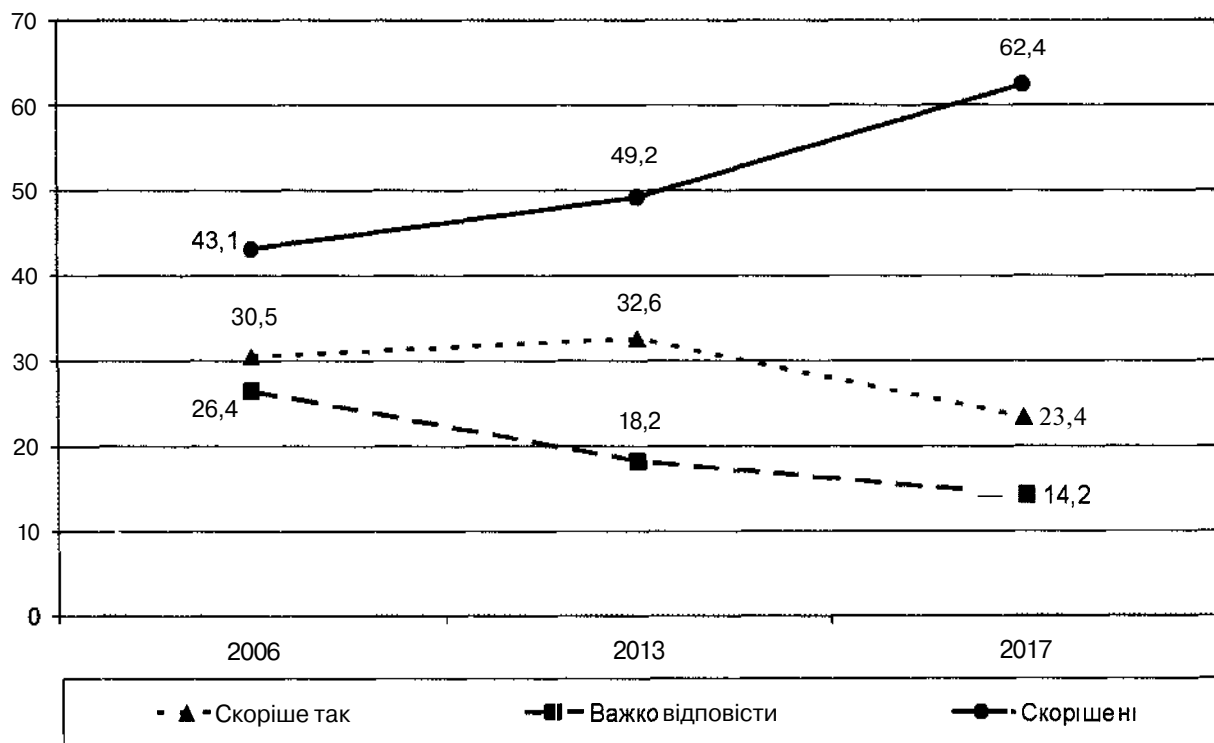

Рисунок 1. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) малі підприємства?» (% до кількості опитаних)

порівняння відсотків 5-позиційні порядкові поляризовані шкали перетворені у 3-позиційні порядкові поляризовані шкали. При цьому альтернативи 5-бальних шкал, що відповідні максимальному та поміркованому виявам певної полярної позиції опитуваного - згоди/незгоди або позитивного/негативного ставлення, - об'єднано в єдину агреговану полярну позицію. У підсумку модифікована шкала моделює розмежування опитуваних на схильних до легітимації, делегітимації та неспроможних визначитися із позицією щодо приватної власності на момент опитування.

Рисунок 2. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до існування в Україні малих приватних підприємств?» (% до кількості опитаних)

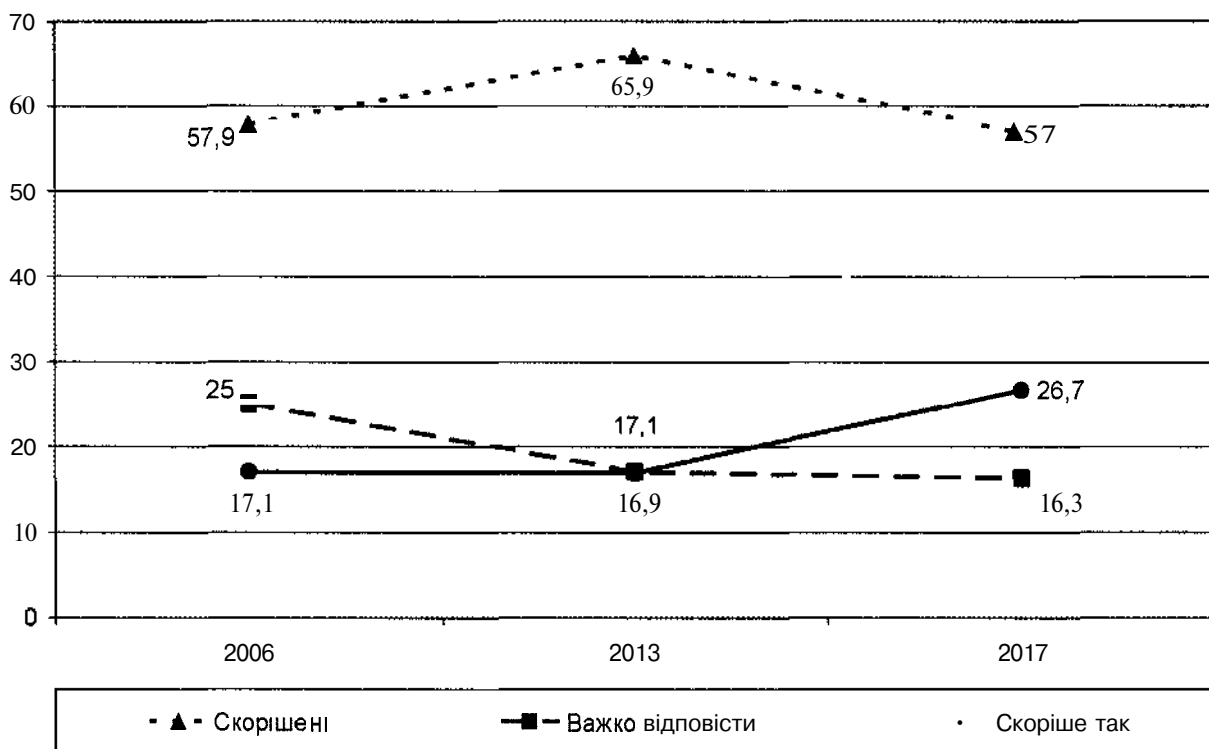

Рисунок 3. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави малих приватних підприємств?» (% до кількості опитаних)

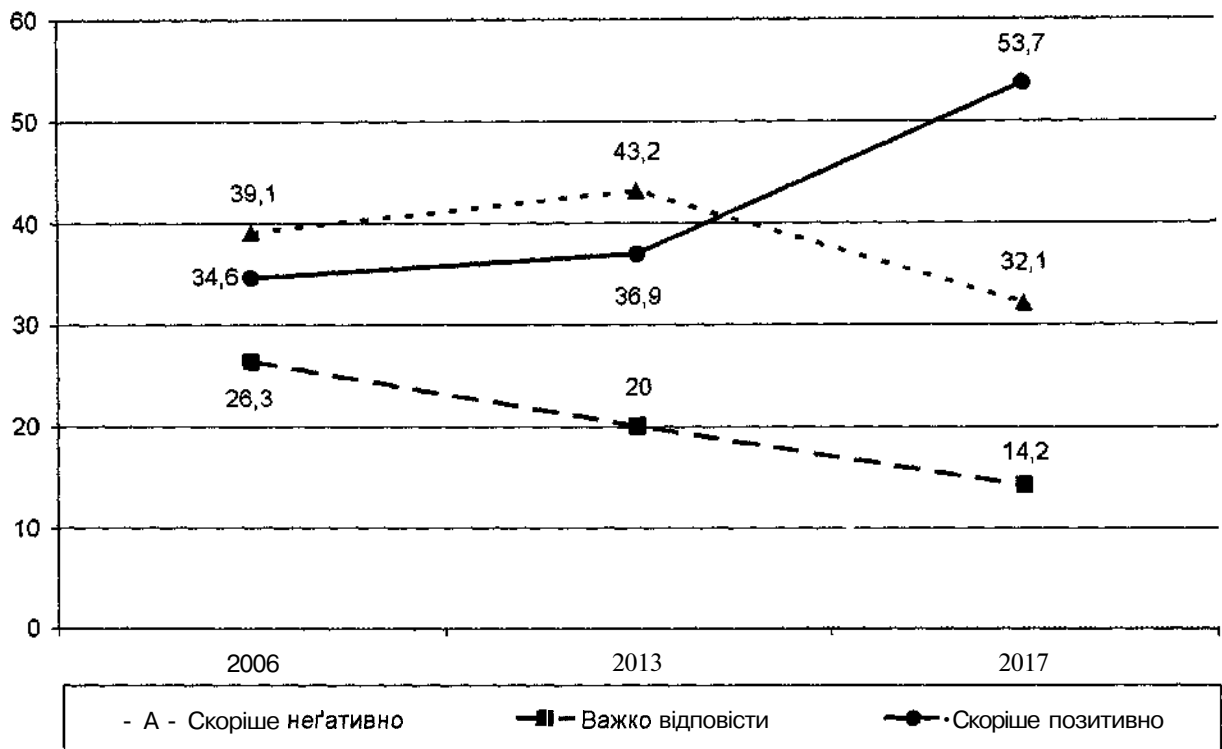
Наразі найбільше опитаних із позитивним ставленням до існування малих приватних підприємств. Водночас менше тих, хто визнав слушність

приватизації та заперечує доцільність націоналізації їх. Ця відмінність свідчить про кількісну перевагу суто ідеологічної прихильності до приватної власності на малі підприємства над схильністю до визнання підсумків їх приватизації і примирення з цими підсумками. Утім, для переважної більшості людей приватна власність на малі підприємства на час опитування є легітимною у всіх трьох спостережуваних виявах легітимності.

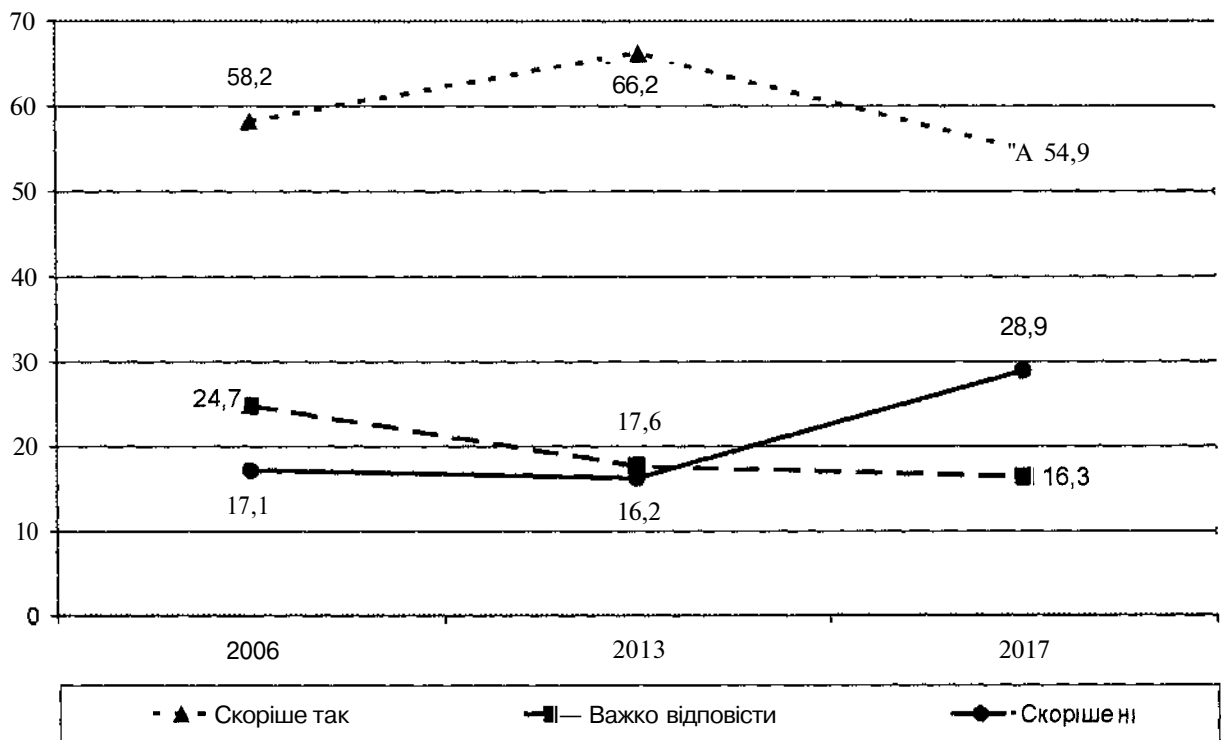
Рівень легітимності приватної власності на великі підприємства теж зріс за останнє десятиріччя (рис. 4–6).

Рисунок 4. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) великі підприємства?» (% до кількості опитаних)

Рисунок 5. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до існування в Україні великих приватних підприємств?» (% до кількості опитаних)

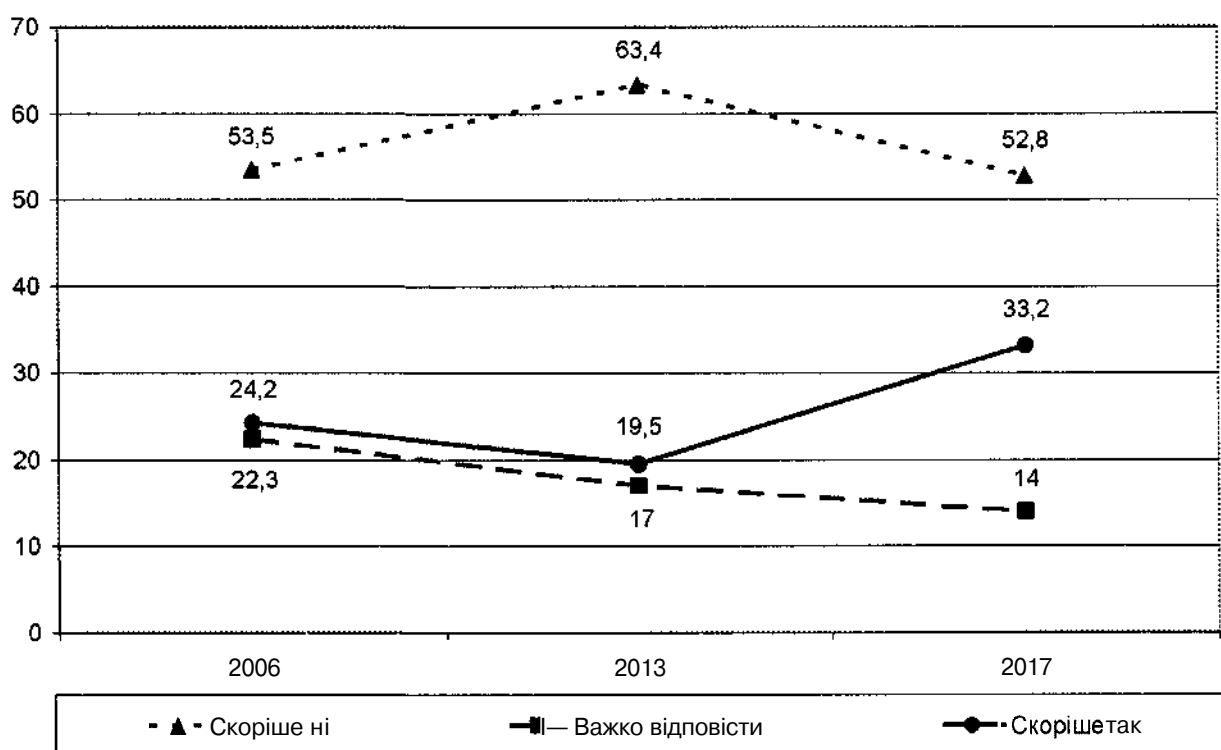

Рисунок 6. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави великих приватних підприємств?» (% до кількості опитаних)

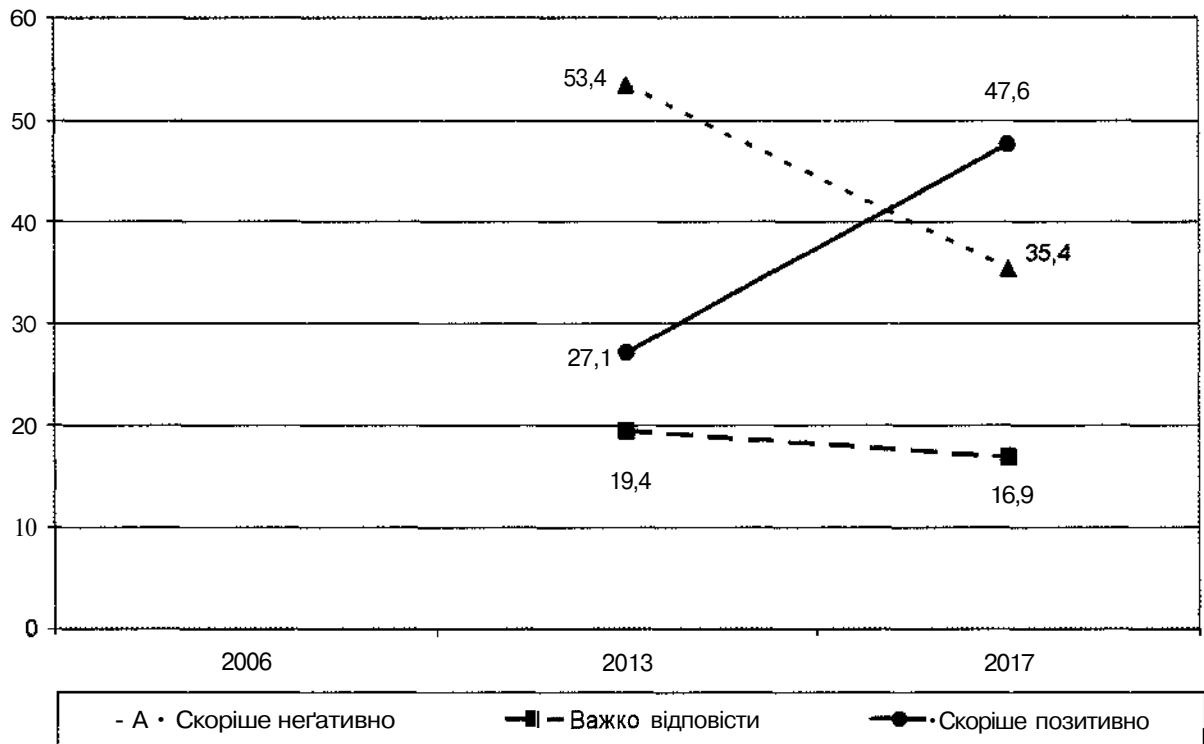
Цей ріст був нерівномірний і здебільшого припав на останні 4 роки. Як і в випадку малих приватних підприємств, найбільше зросла і наразі є

найчисельнішою частка опитуваних із позитивним ставленням до Існування великих приватних підприємств. Але водночас переважають частки тих, хто не визнав слушність приватизації великих підприємств та не заперечує доцільність націоналізації тих із них, що належать приватним власникам. Тут є підстави стверджувати, що суто ідеологічна прихильність до приватної власності на великі підприємства зараз значно переважає над схильністю до визнання підсумків їх приватизації і примирення з цими підсумками. Відтак для більшості людей приватна власність на великі підприємства на час опитування є радше легітимною як суто ідея, а не поточне втілення її в Україні.

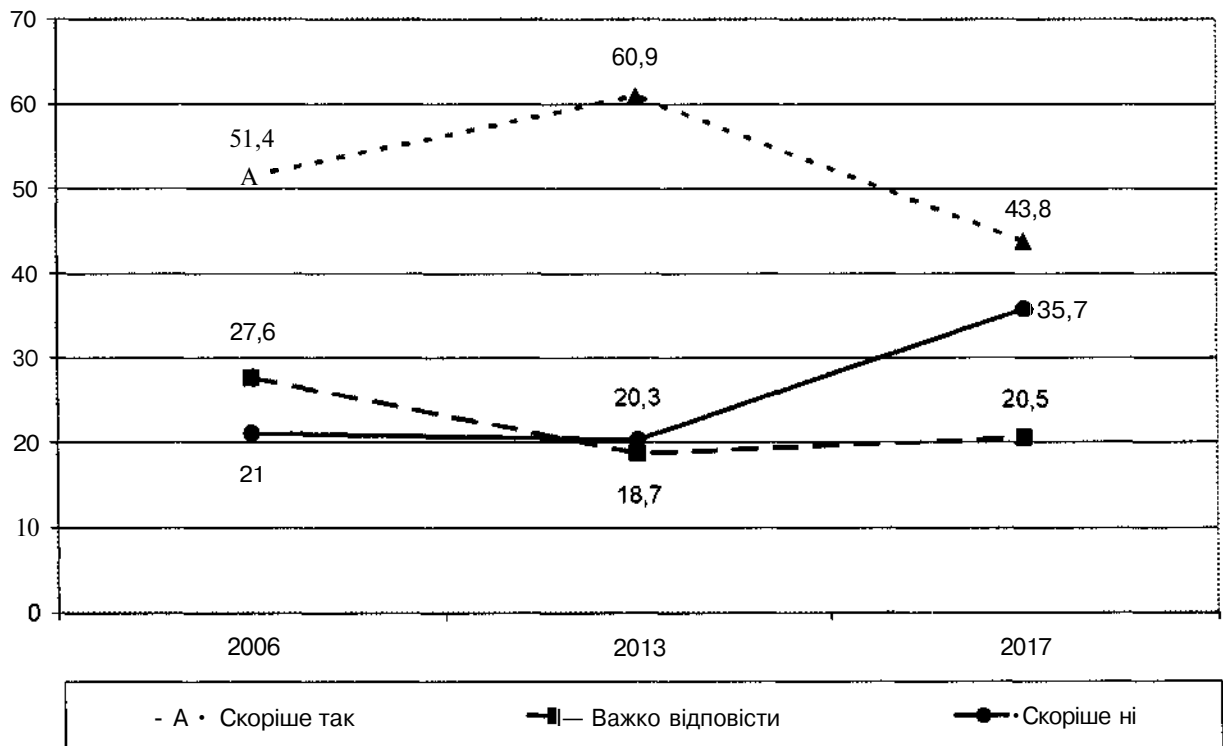
Вельми виразними є тенденції мінливості відсотків проявів легітимності приватної власності на землю (рис. 7–9).

Рисунок 7. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) землю?» (% до кількості опитаних)

Рисунок 8. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до існування в Україні приватної землі?» (% до кількості опитаних)*

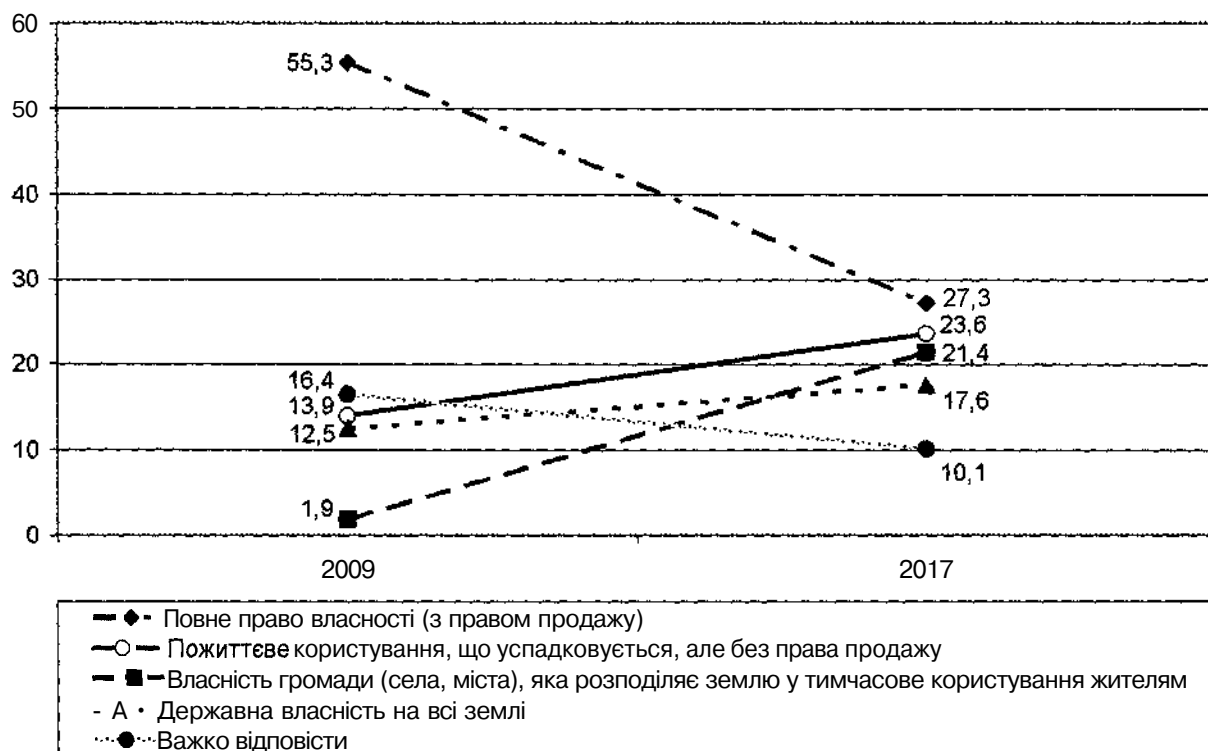

Рисунок 9. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави приватної землі?» (% до кількості опитаних)

* В опитуванні 2006 року даний емпіричний показник не використовувався через брак можливості його включення до анкети.

За 2006–2013 роки ці відсотки зменшилися, а впродовж 2013–2017 років - зросли. За останні 4 років найбільше зріс відсоток позитивного ставлення до існування приватної землі, який, утім не пересягнув 50%-го рівня. Тобто ідея приватної власності на землю має вищий рівень легітимності, ніж результати її фактичного втілення в Україні: приватизація землі наразі нелегітимна і найбільший відсоток становлять опитувані із схильністю підтримати зворотну націоналізацію землі.

Спостережено суттєву зміну думки із приводу бажаної конфігурації права власності на землю за 2009–2017 роки (рис. 10).

Рисунок 10. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Яким, на Вашу думку, має бути право власності на землю та угіддя?» (% до кількості опитаних)

Удвічі зменшилася частка уподобання повного права приватної власності на землю. Натомість збільшилася частка уподобання обмеженої версії цього права з виключенням можливості продажу землі. Зрештою, вельми показовим є збільшення відсотків уподобань державної і комунальної власності на землю. Зокрема, у 10 разів більшою стала прихильність до власності громади (села, міста) на землю та повноважень її щодо розподілу земельних ресурсів у тимчасове користування. Цю тенденцію можна також пов'язувати із поточною децентралізацією адміністрування в Україні, що передбачає перерозподіл владних повноважень на користь місцевого самоврядування. Імовірно, ця реформа певною мірою рефлектується на рівні масової свідомості, є значущою для частини опитуваних, які пов'язують із нею сподівання на впорядкування земельного питання.

Зауважені тенденції легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал доцільно розглянути в узагальненому порівняльному

контексті. Для цього на підґрунті вихідних показників (рис. 1–9) обчислено сумарні усереднені індекси легітимації приватної власності на кожен із трьох чинників виробництва та індекс легітимації приватної власності на них загалом. Інтерпретація значень індексів цілком відповідна інтерпретації перетворених шкал вихідних показників (табл. 1).

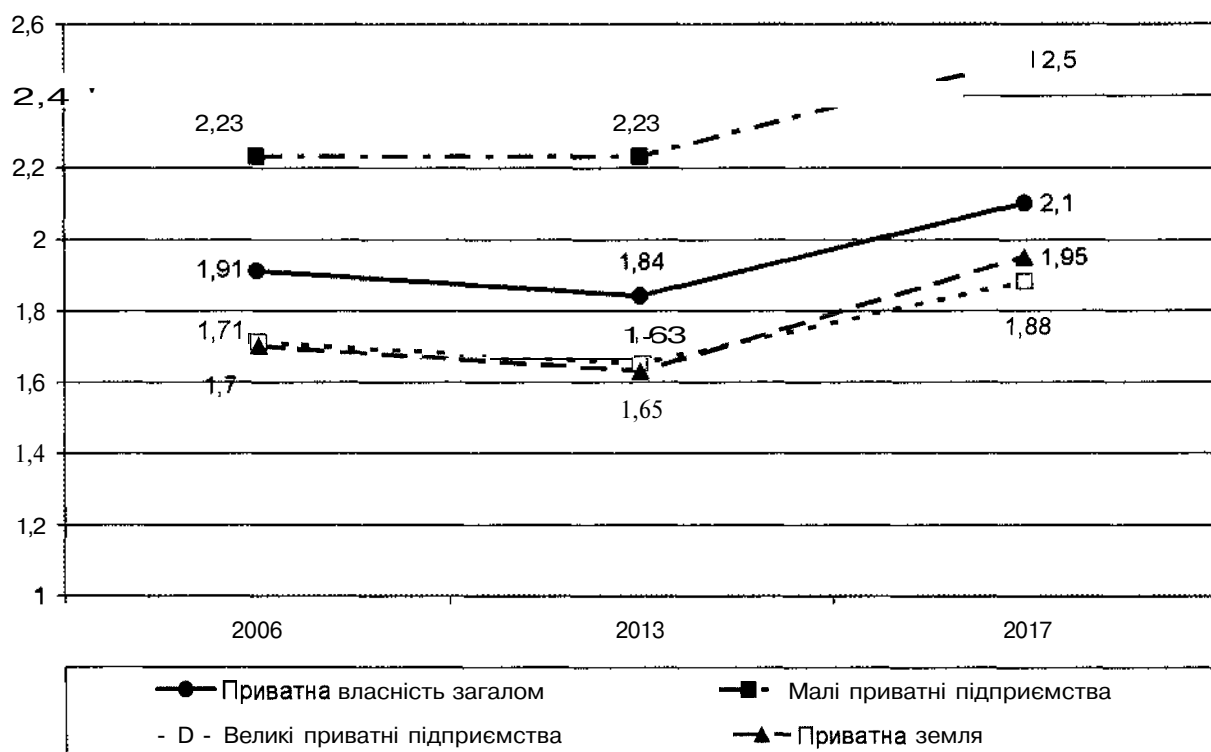
Таблиця 1

Сумісність перетворених шкал вихідних показників та бальних шкал індексів

Інтерпретація	Перетворені шкали вихідних показників			Шкали індексів	
	Думка щодо виправданості приватизації	Ставлення до існування	Думка щодо доцільності націоналізації	Бали	Інтервали
Делегітимація	Скоріше ні	Скоріше негативно	Скоріше так	1	$1 \leq I^* < 2$
Невизначеність, нейтральність	Важко відповісти	Важко відповісти	Важко відповісти	2	$I = 2$
Легітимація	Скоріше так	Скоріше позитивно	Скоріше ні	3	$2 < I \leq 3$

* I - значення індексів легітимації, серед яких, зокрема, індекс легітимації приватної власності загалом є середньою суми значень усіх дев'яти (для 2006 року - восьми) вихідних показників (рис. 1-9) у балах, індекс легітимації приватної власності на малі підприємства - середня суми значень відповідних трьох вихідних показників (рис. 1-3) у балах, індекс легітимації приватної власності на великі підприємства - середня суми значень відповідних трьох вихідних показників (рис. 4-6) у балах, індекс легітимації приватної власності на землю - середня суми значень відповідних трьох (для 2006 року - двох) вихідних показників опитування (рис. 7-9) у балах.

З огляду на такі підстави інтерпретації, можна порівнювати перебіг легітимації приватної власності загалом та на землю і різновиди виробничого капіталу зокрема (рис. 11).

Рисунок 11. Тенденції легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал в Україні у 2006–2017 роках (% до кількості опитаних)

2-бальний рівень умовної нейтральності - своєрідний критерій ідентифікації тенденцій легітимації: тренди, локалізовані нижче нього на площині графіка, свідчать про нелегітимність, а тренди, локалізовані вище, - відповідно про легітимність. З огляду на таку підставу інтерпретації, безперечної легітимності наразі набула приватна власність на малі підприємства. Підвищилися й рівні легітимності приватної власності на великі підприємства та землю, але ці рівні не сягнули умовної 2-бальної межі нейтральності. Відтак у даних випадках можна твердити про поточну нелегітимність приватної власності на вказані види економічних активів. Але загалом інститут приватної власності на чинники виробництва за цими мірками є наразі легітимним в Україні. Про це свідчить не тільки відповідні значення індексу, що перевищують 2-бальний рівень або майже сягають його. Порівняно високими наразі є відсотки позитивних ставлень до приватної власності на всі три чинники виробництва, що перевищують або майже сягають 50%-го рівня (рис. 2, 5 і 8).

Ці тенденції можна пояснити наступним чином.

По-перше, внаслідок анексії Росією Криму та захоплення сепаратистсько-терористичними угрупованнями за її підтримки окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) наразі не репрезентована думка населення цих територій, що раніше вирізнялася здебільшого негативізмом стосовно приватної власності на виробничий капітал.

По-друге, за умов погіршення соціально-економічного становища громадян внаслідок вимушених структурних змін в економіці на тлі воєнних загроз вони стають менш ідеологічно упередженими та більш прагматично

лояльними стосовно потенційних роботодавців, які часто є приватними власниками різних виробничих активів. Відтак опосередковано знижується й рівень ідеологічних упереджень та підвищується прагматична лояльність і щодо приватної власності на виробничий капітал.

По-третє, серед громадян України природнім чином поповнюється частка тих, хто соціалізувався виключно за умов приватновласницького капіталістичного ладу і скорочується частка тих, хто соціалізований за умов колишнього соціалістичного ладу із державною власністю на виробничий капітал. Це може мати наслідком зростання частки лояльно налаштованих і скорочення частки опозиційно налаштованих проти приватної власності на виробничий капітал як інституційної підвалини чинного наразі капіталістичного ладу.

Спостережені тенденції легітимації приватної власності загалом свідчать про зменшення загроз чинному соціальному порядку приватновласницьких відносин. Однак незавершеність процесів приватизації великих підприємств і землі, нелегітимність цих процесів на рівні масової свідомості створюють вкрай несприятливу соціально-психологічну атмосферу для ділової активності та капіталізації національної економіки. За таких умов вади чинного капіталістичного соціального порядку лише увиразнюються, а переваги його в економічній ефективності не зможуть переконливо проявитися.

Пропозиції

Для зменшення негативізму у сприйнятті громадянами приватної власності на чинники виробництва та приватизації їх доцільно:

1) завершити приватизацію, яка вже понад 20 років використовується окремими популістськими політичними силами як подразник масової свідомості;

2) інформувати громадськість про випадки успішної модернізації приватизованих активів, здійсненої їх приватними власниками;

3) унеможливити незаконне привласнення державних, комунальних та приватних активів і земельних угідь, особливо випадки такого привласнення, що можуть становити загрозу національній безпеці.